

К. О. Кушнарьова*аспірант при кафедрі теорії, історії архітектури
та синтезу мистецтв Національної академії образотворчого
мистецтва і архітектури**Науковий керівник: канд.арх., професор Прибега Л. В.*

ДО ВИЗНАЧЕННЯ СУТНОСТІ ПОНЯТТЯ ІСТОРИЧНОГО МІСТА

Анотація. В статті викладено сферу застосування та проблематику поняття історичне місто, розглянуто положення для визначення нової сфери охорони історичних міст.

Ключові слова: історичне місто, історична забудова, історичне середовище міста, культурна спадщина, історично сформовані містобудівні утворення.

Постановка проблеми, її актуальність та зв'язок із науковими завданнями. Відсутність чітких критеріїв для визначення міст історичними, призводять до їх ігнорування або вилучення з переліку історичних міст, недбалому ставленні та втраті об'єктів історичної цінності. Осмислення поняття " історичне місто " є умовою подальшого існування та збереження ознак, що надають місту статусу історичного.

Новизна наукового дослідження. Під новим кутом розглянуто змістовний аспект історичного міста, запропоновано підхід для визначення міста в якості історичного.

Виклад основного матеріалу. Матеріальні складові давніх поселень, особливо тих, що є частиною функціонуючого на сьогодні міста, впродовж століть слугують найреальнішим підтвердженням становлення цивілізації, багатства й різноманітності культурної та соціальної самобутності суспільства. На сьогодні питання визначення міста історичним, пов'язують передусім з матеріальною історичною та культурною спадщиною, однак з огляду на те, що спадщина є зміною у часі та відносно її концептуального сприйняття, неможливо охарактеризувати всю сутність спадщини загалом, тому виникає необхідність визначити критерії, на основі яких її можливо ідентифікувати. Зокрема, Л. Прибега звертаючись до історичних міст називає такі " у структурі яких фрагментарно збереглися ділянки історичної забудови чи структурні містобудівні утворення на зразок вулиці, площі або кварталу " [16, 179]. Між тим, проблематика полягає у тому, що історичну цінність міста, можуть становити історично складені культурні традиції народної творчості, які не визначені конкретним матеріальними об'єктами. В свою чергу робота Б. Черкеса " Національна ідентичність в архітектурі міста ", звертається національної

ідентичності історичних міст та надає конкретні їх приклади, наголошуючи на зв'язку середовища життя та менталітету населення, який проявляється в об'єктах архітектури [22].

Окрім складності визначення показників, за якими міста вважаються історичними, проблеми виникають через розбіжності у трактуванні та наявності змін у законодавчих та юридичних визначеннях, які входять в регламентовані правоохоронні акти та рекомендації. Зміни, що виникали в адміністративно-територіальній реформах 1923–1925 років призвели до зменшення кількості повітів та впровадження округів, реорганізації населених пунктів, що мали статус “ містечок ” та їх розділення на міста, селища міського типу та села. Зміни статусу населених пунктів в різні роки призвели до того, що вони потрапляли або зникали зі списків історичних міст, таким чином втрачали правоохоронний статус.

Публікації з дослідження окремих архітектурних пам'яток починають з'являтися з ХІХ– ХХ ст., серед них праці М. Берлинського “ Краткое описание Киева ”, яка була однією з перших значних науково-дослідних робіт [2], а також В. Щербаківського [23], М. Красовського [11], В. Сіцінського [18]. Значний внесок у дослідженні пам'яток мала праця 1957 р. “ Нариси історії архітектури Української РСР ” де надано значний обсяг інформації щодо мурованої архітектури. Подальші праці В. Тимофієнка [19 – 21] стосувались дослідження конкретних пам'яток: храмів, замків, фортець, палаців, будівель громадського або цивільного призначення. Однак, мало акцентували увагу на розкритті сутті історичних міст.

Один з найперших списків затверджений 5 серпня 1968 року Держбудом УРСР “ Список стародавніх міст, селищ і сіл Української РСР, проекти планування і забудови яких повинні погоджуватись з органами охорони пам'ятників культури ” складав 108 міст, 50 селищ міського типу, 145 сіл. 24 листопада 1976 року постановою № 532 Рада Міністрів Української РСР затвердила “ Перелік старовинних малих і середніх міст та інших населених пунктів республіки, що мають пам'ятки історії, археології, містобудівництва і архітектури ”. Перелік створений на основі Списку 1968 року, складав 39 населених місць: 33 міста, 2 селища міського типу, 4 сіла. Засновані переважно у добу Київської Русі [3], також населеним пунктам надано категорію цінності: від І - найціннішої до ІІІ - найменш цінної, що в подальшому вплинуло при визначенні пам'яток всесвітнього, національного, регіонального та місцевого значення. В 1982 році Держбуд. УРСР видає Методичні рекомендації, щодо дослідження історико - містобудівної спадщини в містах Української РСР [8]. В якому опубліковано “ Перелік поселень Української РСР з цінною архітектурно-містобудівною спадщиною ”, де налічувалося 185 міст.

В українському законодавстві термін “ історичне місто ” фігурує у Законі “ Про охорону культурної спадщини ” 2000 р. де йдеться про “ історичне населене місце ” та “ історичний ареал населеного місця ”, а в постанові КМ України від 26 лип. 2001 р. наведено Список історичних населених місць України, який складає 401 населений пункт з відомостями про дати їх заснування або першу письмову згадку, також зазначається розробка “ Правил охорони і використання історичного ареалу ” для кожного історичного міста [4].

Згідно з “ Постановою від 3 липня 2006 р. N 909 Київ Про затвердження Порядку визнання населеного місця історичним ” [5], історичним населене місцем є місто, селище чи село. Однак єдиним затвердженим списком на 2018 рік є список від 2001 року, який не містить в своєму складі селищ та сіл. Що свідчить про розбіжності у документах та про не актуальність даного питання на державному рівні, тим не менш недосконалою залишається система за якою місту надається статус історичного та низький рівень виконання рекомендацій, щодо збереження пам'яток та історичного архітектурного середовища.

Розгляд проблем “ історичного міста ”, як середовища наповненого об'єктами, які можливо визначити, як документи історії та свідчення минулого, отримав розвиток на кінець ХХ ст., як один з наслідків концепції збереження суспільної спадщини. Одним з перших значних етапів до розвитку загальних визначень історичного міста стала Венеціанській хартії про консервацію й реставрацію пам'яток та визначних місць 1964 р., де розширено поняття “ історична пам'ятка ”, що визначається, як об'єкт охорони та реставрації, яким є “ міське чи сільське середовище, що має характерні ознаки певного типу цивілізованості ” [1]. У Рекомендаціях UNESCO щодо охорони та сучасної ролі історичних територій (Варшава–Найробі 1976 р.) серед визначення поняття “ історичний ансамбль ” [17], що вживається стосовно сукупності будівель, споруд з прилеглим до них відкритим простором, які становить цілісність з археологічної, архітектурної, історичної, естетичної та соціокультурної точки зору, та вирізняють історичні міста, як один з видів історичного ансамблю.

“ Історичне місто ”, як окремих об'єкт охорони широко розглядалось в ухваленій ICOMOS “ Міжнародній хартії про охорону історичних міст ” (1987 р.). Хоча в хартії не вказаний алгоритм зарахування міст до числа історичних, з показників на збережені, яких наголошується, а саме таких що обумовлюють історичний характер та образ міста, які становлять його матеріальні та духовні історично успадковані складові, можливо визначити показники якими має володіти історичне місто. Таким чином історично сформовані та успадковані під час історичного розвитку: “ форма міста, мережа вулиць, розпланування ділянок; зв'язок міських просторів: забудованих, вільних, озеленених; форма і вигляд споруд (внутрішній і зовнішній) зумовлені структурою, об'ємом, стилем, масштабом, матеріалом, кольором декором;

зв'язки міста з навколишнім середовищем, природним і створеним людиною; різні призначення міста” [14, 341] — є показниками історичні властивості яких необхідно зберігати. Даний перелік по суті є одним з документів міжнародного рівня де найповніше розкриті характеристики історичних міст, охорона яких дає можливість збереження історично успадкованих структурних одиниць міст таких, як розпланувальна структура, комплекси споруд, містобудівних утворень, об'ємно-просторові зв'язки, тощо.

У ДБН Б.2.2–3:2012, “Склад та зміст історико - архітектурного опорного плану населеного пункту”, так само, як в зазначеній вище постанові 2006 р. історичне населене місце визначається, як “місто, селище чи село, яке зберегло повністю або частково свій історичний ареал з об'єктами культурної спадщини і пов'язані з ними розпланування та форму забудови, типові для певних культур або періодів розвитку, та занесене до Списку історичних населених місць”. Тут же наголошується, що “Місто, селище та село може бути визнано історичним і занесене до Списку, якщо воно відповідає щонайменше двом з таких критеріїв: наявність історичних, архітектурних, ландшафтних та садово-паркових об'єктів культурної спадщини, які мають містоутворююче значення; розпланування відповідно до минулих історичних епох (до початку ХХ ст.); збереження основних композиційних центрів та композиційних осей населених місць; наявність рядової історичної забудови” [6]. З огляду на те що “історичним ареалом” є місце, яке вміщує сукупність історичних пам'яток або історичної забудови, об'єднаних єдиним відносно локальним простором, а ареал не є самим по собі пам'яткою, питання збереження ареалу є важливим, відповідно до того, що його належний стан сприяє цілісному сприйняттю образу пам'ятки в середовищі розміщення, тобто ареалі. Порушення ареалу не повинно бути важелем для вилучення міста з числа історичних.

Згідно з наведеними документи можна прийти до висновку, що надання населеним місцям історичного статусу напряму залежить від його наявності у Списку історичних населених місць, який не включає сільські поселення, а також від кількості історичних пам'яток, не враховуючи їх значення. Це свідчить про недосконалість алгоритму визначення та зарахування населених пунктів до числа історичних міст, як і не досконалі питання адаптації українського законодавства до світових стандартів наукового освоєння, охорони та розвитку.

Перші писемність згадки про заснування міст на території України сягають VIII - X ст. серед таких міст Володимир-Волинський, Коростень, Овруч, Вишгород, Белз та ін. Багатоетнічний та багатомовний склад населення, якому властива різноманітність культурних цінностей, видів господарства тощо, суттєво вплинув на всі процеси формування характеру міст, та створення властивих їм особливостей архітектурної мови, збережені зразки, яких наразі є документами історії.

Списку історичних міст передував, облік пам'яток архітектури, затвердився виданням 1956 р. Пам'ятники архітектури УРСР, який проходив під грифом “Для службового користування”. Цей список включав 1513 пам'яток архітектури з датами побудови [15]. В 1983 – 1986 рр. опублікований чотиритомний довідник “Памятники градостроительства и архитектуры УССР: иллюстрированный справочник-каталог”. Який вважається виданням з найбільш повним переліком пам'яток, де надані історичні дані про споруду, її архітектурну характеристику, креслення плану та фотографію об'єкта. В 2000 р. було опубліковано довідник “Пам'ятки архітектури і містобудування України : довідник Державного реєстру національного культурного надбання”. Який є скороченою версією чотиритомного довідника 1983 – 86 рр. При формуванні Державного реєстру національного культурного надбання було взято Список пам'ятників архітектури Української РСР, що перебувають під охороною держави, затверджений постановою Ради Міністрів Української РСР від 24 серпня 1963 року № 970 та Доповнення до списку пам'яток архітектури Української РСР, що перебувають під охороною держави, затверджене постановою Ради Міністрів Української РСР від 6 вересня 1979 року № 442. Наведені списки пам'яток послугували основою для створення історичних ареалів, спираючись на які на сьогодні відбувається призначення містам статусу історичних. Хоча деякі видання мали значний обсяг визначених об'єктів культурної та історичної спадщини, державний реєстр включає обмежену їх кількість, що позначається на ускладненні створення ареалів та звуженні кількості історичних міст. Також проблематичними є випадки в яких обмежена кількість, або розосередженість пам'яток в різних локаціях міста не передбачає створення ареалів міст, серед таких міст: Печера Вінницької області, Буданів Тернопільської області, Раковець, Чернелиця Івано-Франківської області та ін.

Важливим є визначення в Законі від 13.07.1978 № 3600-ІХ “Про охорону і використання пам'яток історії та культури Верховна Рада УРСР”, а саме “пам'ятки історії та культури” серед яких визначають споруди, і пам'ятні місця, які “пов'язані з історичними подіями в житті народу, розвитком суспільства і держави, твори матеріальної і духовної творчості, які становлять історичну, наукову, художню чи іншу культурну цінність” [8]. Історичні пам'ятки в вимірі “творів духовної творчості”, рідко застосовується в правоохоронній практиці, зокрема через важке понятійне сприйняття, які не завжди можуть мати конкретні зразки матеріальних свідчень, що значно розширює поняття історичних пам'яток. З огляду на те, що “твори духовної творчості” тотожні до традиційної, формування конкретного її зразка найчастіше відбувається відносно конкретної території, регіону, поселення або групи поселень. Отже мова йде про трансляційну функцію культури, де знання про вид мистецтва, стилістику

архітектури, інше передається через покоління, і властива конкретному або групі населених пунктів.

Таким чином можна говорити про зарахування духу міста — в якості складової образу міста, як узагальненого суб'єктивного сприйняття візуальних та соціокультурних характеристик міста (цінність і збереження яких вказано, зокрема у “ Вашингтонській Хартії ” та “ Конвенції про охорону нематеріальної культурної спадщини ” 2003 р.) — до складових міста у вимірі пам'яток історії. Тобто, дух міста, окрім складової образу міста, можуть визначати історично складені традиції, стилістика прикладного, ужиткового мистецтва, тенденцій архітектурно-містобудівних підходів, інше.

Отже, під предмет охорони та визначення пам'яток історії можуть підпадати міста, як середовище якому властивий дух місця, де є збережений історичний образ, а також міста що слугують в якості осередків для наслідування певних історично сформованих традицій, такі міста можна вважати історичними. На сьогодні термін “ твори духовної творчості ” майже не фігурує в законодавстві, через що втраті піддається значний пласт суспільних цінностей.

Термін “ Історичне місто ” напряду пов'язаний з охороною історико-культурної спадщини та визначає міста, що являють собою цінності та традиції, притаманні окремим цивілізаціям та зберегли неповторний історично сформований характер міста, традиційну планувальну структуру, відповідне культурне, історичне та архітектурне середовище.

Хоча є міста, в яких не збереглися матеріальні підтвердження, за якими воно могло вважатися історичним (архітектурні, містобудівні, об'єкти науки і техніки), але є наявними письмові свідчення про їх функціонування впродовж століть та надають часовий вимір їх існуванню, хоча такі міста не підпадають під традиційні заходи охорони і є умовно історичними, інформаційні свідчення мають бути збережені та надані суспільству, в якості першооснови на якій на сьогодні функціонує конкретне місто або території на якій існувало поселення, інше. Тобто “ Архівні ” історичні міста — міста в яких, не збереглася, або є мало збережена матеріальна субстанція пам'яток, об'єкти історичної спадщини не несуть будь-якого функціонального призначення крім науково-дослідного або науково-пізнавального, мало або повністю не задіяні у формотворчій структурі міста.

Як окрему групу слід виділити міста, що на сьогодні втратили чисельність населення або знеселились загалом, однак які мають історично цінні об'єкти та потенціал. В Україні історичними вважаються міста створені не пізніше ХХ ст., а також усі обласні центри з точки зору наявності в них містобудівних та культурних цінностей та незалежно від їхнього віку. Однак беручи до уваги що “ Нерухома історична пам'ятка ” за Венеціанською хартією - “ поєднує як окремий архітектурний твір, так і міське або сільське утворення що засвідчує

характерні ознаки певної цивілізації, певної фази розвитку або історичні події” [1], а також визначення Краківської хартії 2000 року про те, що “архітектурно-містобудівна і ландшафтна спадщина, а також пам'ятки мистецтва, що належать до неї, є результатом пов'язаних з нею історичних та суспільно - культурних подій” [12], можна стверджувати, що складові (осібні споруди, ансамблі, міський ландшафт, інше) відносно молодих міст, можуть вміщувати в собі наведені вище характеристики, що подальшому будуть визначені, як такі що мають історичну цінність, яка з часом буде збільшуватись.

Згідно з тим що статус нерухомої історичної пам'ятки мають об'єкти, що свідчать про певну фазу розвитку та вміщують винятковість їх архітектурно-містобудівних та соціально-культурних якостей, у значної кількості міст створених в пізні періоди ХІХ–ХХ ст., вже на тепер може бути виявлений особливий характер міста, який має підтримуватись та вдосконалюватись. Такими містами можна вважати, засновані за Радянської доби “робітничі міста” створені задля забезпечення роботи підприємств, вони відображають конкретну фазу розвитку історичного періоду, та науково та культурно цінними.

Враховуючи характеристики, які покладені в основу визначення міст історичними, та задля перспективи розвитку міст, не лише таких, що визначені, як історичні але і тих, які можуть отримати статус історичних міст в майбутньому, будь які втручання до міської структури, мають нести обґрунтований та вагомий характер, який сприяє підтримці цілісності спадщини та показників що можуть бути виявлені в майбутньому, не уникаючи напрямку з покращення сучасної якості життя населення.

Висновок. В якості історичних можна визначити міста у яких наявним є історично сформований містобудівний каркас, складовими якого є планувальна структура, просторові зв'язки забудованих та вільних просторів, осібні історичні пам'ятки або їх комплекси, історична забудова, а також міста в яких збереглись традиції культури.

Термін історичне місто не повинен стосуватись лише міст, але включати селища міського типу та села, тобто історичні населені пункти. Проблематика питання вимагає створення єдиного списку історичних населених пунктів, з зазначенням достовірних відомостей про історичні якості та адміністративний статус.

В залежності від стану схоронності та цінності історичної матеріальної субстанції міст, необхідно підходити до впровадження заходів з пам'ятко-охоронної діяльності, відповідно до конкретних випадків, та орієнтуючись на розроблення науково обґрунтованих підходів для розвитку потенціалу історичних міст, як повноцінно функціонуючих населених пунктів, з історично сформованим архітектурним середовищем, духом та образом міста. Не слід

оминати питань соціального - економічного росту міст, адже висока якість життя населення стимулює повагу до культурних цінностей, державної та національної спадщини.

При вирішенні питаннями збереження характеру історичних міст, необхідне застосування методів підтримки та вдосконалення унікального образу та духу для таких населених пунктів, які мають виразливі стилістичні особливості сучасних концепцій та тенденцій містобудівної культури, з огляду на те що вони можуть набути історичної цінності в майбутньому, однак на сьогодні не мають статусу історичних міст, через відсутність пам'яток нерухомої спадщини, мають слабо сформовані традиційні особливості, незначний часовий проміжок їх існування і тому подібне.

Окремим пунктом, що потребує особливого вирішення є знесені історичні міста, а також ті, що мають характер археологічних пам'яток, адже для них неможливе застосування методів збереження які застосовуються у функціонуючих містах, вони потребують спеціального створення інфраструктури обслуговування, або підходів до оновлення та заселення.

Список використаної літератури.

1. ICOMOS (International Council on Monument and Sites), 1964. International Congress of Architects and Technicians of Historic Monuments, Venice. Available from: <http://www.international.icomos.org/home.htm>
2. Берлинський М. Ф. Історія міста Києва / М. Ф. Берлинський. — К.: Наук. думка, 1991. — 315 с.
3. В.В.Вечерський - Національна програма : облік пам'яток та історичних міст як перший етап розробки
4. Верховна Рада України. Постанова, від 26 липня 2001 р. N 878 - Київ. Про затвердження Списку історичних населених місць України
5. Верховна Рада України. Постанова, від 3 липня 2006 р. N 909 -Київ. Про затвердження Порядку визнання населеного місця історичним
6. ДБН Б.2.2-3:2012. Склад та зміст історико-архітектурного опорного плану населеного пункту. ДБН Б.2.2-3:2012
7. Закон України. Про охорону культурної спадщини (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2000, N 39, ст.333)
8. Закону від 13.07.1978 № 3600-ІХ “Про охорону і використання пам'яток історії та культури Верховна Рада УРСР”
9. Законодавство про пам'ятники історії та культури : збірник нормативних актів.- К.,1970.

10. Конвенции и рекомендации ЮНЕСКО по вопросам охраны культурного наследия. Сборник. - М., 1990. - С. 97- 106.
11. Красовский М. Курс истории русской архитектуры. — Ч. 1.: Деревянное зодчество / М. Красовский — Петроград, 1916. — С. 149–165; 352–404.
12. Міжнародна хартія з охорони та реставрації архітектурно-містобудівної спадщини (Краківська хартія 2000 р.) " Краків – Вавель, 26 жовтня 2000 року". Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/952_009
13. Пам'ятки архітектури і містобудування України : довідник Державного реєстру національного культурного надбання. - К. : Техніка, 2000 р. – 16, 327, 320 с.
14. Пам'яткознавство : правова охорона культурних надбань : зб. документів / упоряд.: Л. В. Прибега, М. М. Яковина, С. В. Оляніна, О. М. Міщенко. – К.: Інститут культурології, Академія мистецтв України, 2009. – 416 с.
15. Пам'ятники архітектури УРСР, що перебувають під державною охороною : список. – К. : Держбудвидав, 1956 р. – 111 с.
16. Прибега Л. В. Архітектурна спадщина України пам'яткоохоронний аспект / Леонид Володимирович Прибега. – Київ: Інститут культурології НАМ України, 2016. – 255 с. – (Інститут культурології НАМ України).
17. Рекомендаціях UNESCO щодо охорони та сучасної ролі історичних територій (Варшава – Найробі 1976 р.) : режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_726
18. Сіцінський Є. Муровані церкви на Поділлі / Є. Сіцінський. — Львів–Кам'янець-Подільський, 1925.
19. Тимофеенко В. И. Формирование градостроительной культуры Юга Украины / В. И. Тимофеенко. — К.: КиевНИИТИ, 1986. — 284 с.
20. Тимофієнко В. І. Зодчі України кінця XVIII — початку XX ст.: біограф. довідник / В. І. Тимофієнко. — К.: НДІТІАМ, 1999. — 477 с. 227. Тимофієнко В. Архітектура і монументальне мистецтво: Терміни
21. Тимофієнко В. І. Українська садибна архітектура другої половини XVIII — першої третини XIX століття / В. І. Тимофієнко. — К.: НДІТІАМ, 1993. — 43 с.
22. Черкес Б. Національна ідентичність в архітектурі міста / Б. Черкес. — Львів: Вид. “Львівська політехніка”, 2008. — 268 с.
23. Щербаківський В. Дерев'яні церкви на Україні та їх типи / В. Щербаківський. // Записки Наук. товариства ім. Т. Шевченка. — Львів, 1905.

К ОПРЕДЕЛЕНИЮ ПОНЯТИЯ СУЩНОСТИ ИСТОРИЧЕСКОГО ГОРОДА

Аннотация. В статье изложено сферу применения и проблематику понятие исторический город, рассмотрены положения для определения новой сферы охраны исторических городов.

Ключевые слова: исторический город, историческая застройка, историческая среда города, культурное наследие, исторически сложившиеся градостроительные образования.

TO DEFINITION OF THE CONCEPT OF THE SENSE OF THE HISTORICAL CITY

Annotation. The historic urban environment is a unique reflection of the capacity of organizes space and Evolution of social life. The key to successful conservation of the historical cities is the representing the diverse responses to the specific socio-economic conditions by local populations. But the way of understanding the sing of the historical cities go a head of the basis for developing solutions to critical conservation problems.

The international world centers of Heritage such as UNESCO, ICOMOS, and others give the ground position to solve the main issue of successful life of the historical environment; however, the main role is on local government in the management of historical cities. The roster of the historical cities of Ukraine issued in 1968, 1982 holds bigger values of cities than the last one published in 2001. The common reason for it is the problems with interpretation and the availability of changes in legal definitions that are included in regulated law enforcement acts and recommendations. That's why grows uncontrolled change which puts values of the authenticity of historic cities and urban settlements at risk.

The task should extend not only to conservation of the physical fabric of the city, but needs a more holistic understanding of the historic urban landscape and the values of cultural significance.

Keywords: historical city, historical buildings, the historical environment of the city, cultural heritage, historically formed town-planning formations.